

Aleksandar B. Matković¹

Boriša N. Lečić²

Union University Belgrade

Dr Lazar Vrkatić Faculty of Law and Business Studies

Novi Sad (Serbia)

343.3/.7:502.14

349.6

Review scientific paper

Submitted 01/04/2025

Revised 28/07/2025

Accepted 28/07/2025

doi: [10.5937/socpreg59-57911](https://doi.org/10.5937/socpreg59-57911)

THE PHENOMENON OF PRO-ENVIRONMENTAL CRIME: CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGICAL ASPECTS

Abstract: This paper investigates the phenomenon of pro-environmental crime from both criminal law and criminological perspectives. The first part discusses the concept and basic characteristics of pro-environmental crime. In the second part, various criminal law institutions are examined in relation to pro-environmental crimes. The third part focuses on the etiological and phenomenological aspects of pro-environmental crime, including a large number of criminological and sociological theories that we tried to use to explain the crime concerned. Notably, we highlight the types of objects involved in the act of committing pro-environmental crimes, the way of prescribing such criminal offences, the legal classifications of such offences, the differentiation of pro-environmental offences based on their level of social danger, and the nature of their goals, techniques, and strategies. The paper also addresses the vigilant aspects of radical eco-activism, modern/cyber forms of pro-environmental crime, and the necessity of expanding green criminology to encompass pro-environmental crimes.

Keywords: ecology, eco-terrorism, green criminology, pro-environmental crime, radical environmentalism

THE CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF PRO-ENVIRONMENTAL CRIME

In the last half-century, social reality has witnessed the expansion of a distinctive form of environmental activism. This involves the fight to preserve the environment through radical methods, whereas such methods often border on illegality. Unlike conventional eco-activism, where eco-advocates operate within the confines of legal frameworks,³ the

¹ al.matkovic@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0000-7400-4125>

² borisalecic@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6565-6399>

³ This phenomenon should be distinguished from institutionalized legal mechanisms for the fight for the protection and improvement of the environment. Among the works of various thematic orientations dedicated to this issue in domestic legal science, see, for example: Čavoški, 2010; Čavoški, Knežević Bojović, 2012; Joldžić, 1995; Jovašević, 2005, 2009; Škulić, 2001; Vig, Gajinov, 2011.

defining feature of what we term “pro-environmental crime”⁴ is its departure from legally permissible actions. In accordance with the above, pro-environmental crime can be defined as crime directed at organizations and individuals responsible for disrupting the ecosystem and disturbing its natural balance, at movable and immovable property associated with these entities and their activities, as well as at any other actions that endanger the environment (Matković, 2013, 531).

The emergence of illegal environmental radicalism dates back to the early 1970s, linked to the actions of several environmental organizations and individual activists (Liddick, 2006; Long, 2004). Over time, these activities became significantly more complex, due not only to the emergence of new activists and organizations but also to the diversification of their methods of action, as well as due to the increasing radicalization of such methods. From James “Fox” Phillips, one of the historical pioneers of radical environmentalism (Hoekstra, 2001; Martin, 2001; Weissman, 2002), to the later eco-sabotages carried out by Earth First! organizations (Earth First! n.d.; Lee, 1995; Wall, 2002) and the Earth Liberation Front (Liddick, 2006; Long, 2004), from early Greenpeace protests (Greenpeace n.d.) to the most recent anti-pollution and climate change protests led by numerous organizations worldwide,⁵ from the extremist actions of John Clark Hanna, leader of the Environmental Life Force (Old ELF n.d.; Original ELF n.d.) and Theodore Kaczynski’s bombing terror campaign (Douglas, Olshaker, 1996; Graysmith, 2021; Wiehl, 2020) to contemporary eco-extremists like Individualists Tending Toward the Wild and Wild Reaction groups (Chahta-Ima, Wild Reaction, 2014; Regresión n.d.); from green anarchists to eco-fascists, from pro-social activists to nihilistic-misanthropic eco-fighters – the full spectrum of pro-environmental criminal behaviour is revealed. The same situation is observed regarding specific forms of direct action, i.e., methods of committing environmental crimes. These range from peaceful protests to those involving elements of violence, from sabotage of smaller equipment to the destruction of large machinery, from writing graffiti to setting fires and planting bombs, from categorically avoiding any endangerment of human life and health to issuing death threats and even carrying out assassinations.⁶ The spectrum of possible forms of radical eco-action is truly vast. Although radical environmentalism has received considerable attention across various scientific disciplines, it is noticeable that specialized criminal law and criminological analyses on this issue are still lacking. In light of this, we will now examine different aspects of pro-ecological radical action from a criminal law and criminological perspective.

⁴ For a detailed argument in support of the introduction of the term “pro-environmental crime”, see: Matković, 2023. For other terminological aspects of radical environmentalism in general, see also: Matković, 2013; 2017a; 2017b; 2020.

⁵ See various examples in: Matković, 2023.

⁶ More information about the methods of radical eco-activism can be found in: Liddick, 2006; List, 1993; Long, 2004.

PRO-ENVIRONMENTAL CRIMINAL OFFENCES IN THEORY AND PRACTICE

From a theoretical perspective, any criminal offence committed with pro-environmental motives can be categorized as a pro-environmental crime. The nature of such motivations, however, can vary widely. For the sake of generalization, we can divide the motives of pro-environmental criminals into two basic categories: 1) Criminal offences that directly interfere with endangering or destroying the environment, and 2) Criminal offences aimed solely at drawing public attention to an environmental issue (Matković, 2023, 316). Regarding the first category, there is a considerable number of criminal acts that can fall under it, along with a noticeable diversity among these acts. This is easily understood when you consider that radical environmentalism can manifest in numerous ways, which, among other things, implies a significant variety of potential targets for the criminal acts, as well as diverse techniques that are available for executing them (Liddick, 2006; Long, 2004; Manes, 1990). Concerning the second category (i.e., pro-environmental crimes that attract public attention), it also exhibits a marked diversity in the types of crimes it can potentially encompass. The necessary conditions for a criminal act to qualify under this category are: a) the perpetrators must carry out the act with the aim of securing publicity; and b) they must intend to use the publicity thus gained for the sake of pointing out to the public the existence of a specific environmental issue (Matković, 2023, 316).

Regarding the action of the criminal act, in the case of pro-environmental crimes, as a rule, it is manifested through acts of commission. This aligns with the general nature of pro-environmental crimes, which are understood as (pro)active actions taken by their perpetrators. Some (mostly hypothetical) options can be imagined as possible exceptions, such as situations where environmental crimes could be also committed by non-action. For example, if a person employed in a position associated with environmental damage knowingly fails to perform their duties in an effort to prevent environmental degradation, provided that such failure constitutes a criminal offence (e.g. an employee who intentionally neglects to operate or maintain a facility that disturbs nature in any way, or an official or security worker who knowingly fails to prevent an environmental crime or to report it to the relevant authorities). As another theoretically conceivable example of a pro-environmentally motivated criminal act committed by non-action – where the ecological nature of the crime is only indirect – we can cite a completely hypothetical situation: a medical worker, official or other person in charge of providing some kind of assistance who would knowingly failed to provide assistance to a person who is directly (e.g. an injured logger) or indirectly (e.g. an owner or manager of a certain company) responsible for environmental degradation.

When it comes to consequences, pro-environmental criminal offences typically lead to specific consequences. These consequences can manifest either as injury (in both forms: destruction and damage to the object of action) or as endangerment (also in both forms: abstract and concrete danger). In addition to the consequential criminal offences that are the norm, exceptionally, it is also possible to imagine purely active pro-environmental criminal offences. This aligns with the general characteristics of active criminal acts, referring to all criminal offences where the occurrence of the consequence itself is not a constitutive element of the substance of the criminal offence (Stojanović, 2022a, 117).

Regarding the object of the criminal act, and starting from the distinction between an object of protection and an object of action (Stojanović, 2022a, 129), we will consider the first of these concepts in more detail. Due to the heterogeneous nature of pro-environmental crimes and the goods they endanger, their objects of protection can be quite diverse. Some typical objects of protection include property, public order and peace, general safety of people and property, and, in more extreme cases, the lives and bodies of people. However, hypothetically, there can be many other protective objects, some of which are actually encountered in the practice of pro-environmental crime. These include, among other things, the freedoms and rights of man and citizen, honour and reputation, the safety of public transport, constitutional order and security, state bodies, and the judiciary – extending all the way to humanity and other goods protected by international law. To make this diversity more understandable, it is necessary to list some of the pro-environmental crimes that have already been observed in criminal and judicial practice, as well as a few whose occurrence can be expected with a high degree of probability. Adhering to the terminology and systematization of the Criminal Code of the Republic of Serbia (Criminal Code of the Republic of Serbia, “Official Gazette of the RS”, No. 85/2005, 88/2005 – amended, 107/2005 – amended, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 and 35/2019.), we can provide the following overview. Among the crimes against life and limb are, above all, brawling (Art. 123 CC), inflicting light bodily injuries (Art. 122 CC), serious bodily harm (Art. 121 CC), threat by dangerous implement in brawl or quarrel (Art. 124 CC), leading up to the crime of murder (Art. 113 CC) and aggravated murder (Art. 114 CC). Among the criminal acts against freedoms and rights of man and citizen are, first of all, endangerment of safety (Art. 138 CC) and stalking (Art. 138a CC); however, other crimes are also theoretically easily imaginable, such as unlawful depriving of liberty (Art. 132 CC), abduction (Art. 134 CC), coercion (Art. 135 CC), and ill-treatment and torture (Art. 137 CC). As criminal offences against honour and reputation, we will highlight insult (Art. 170 CC) and ruining the reputation for racial, religious, ethnic, or other affiliation (Art. 174 CC). As criminal offences against property, we consider the appropriation of another’s object (Art. 211 CC), destruction and damage to another’s object (Art. 212 CC), and reset (Art. 221 CC). Additionally, also criminal offences related to theft and robbery (Art. 203 CC, Art. 204 CC, Art. 205 CC, Art. 206 CC) may also be relevant when the intention of the perpetrators to obtain illegal property benefits is linked to the achievement of a pro-environmental goal. Criminal offences against general safety of people and property include causing of general danger (Art. 278 CC), destroying and damaging public infrastructure (Art. 279 CC), and, under certain circumstances, also grave offences against general safety (Art. 288 CC). Criminal offences against road traffic safety include endangering traffic by dangerous acts or means (Art. 290 CC) and grave offences against traffic safety (Art. 297 CC). When discussing criminal offences against the constitutional order and security, one criminal offence stands out among certain politically oriented eco-extremist groups: instigating national, racial, and religious hatred and intolerance (Art. 317 CC). As for the criminal offences against state bodies, these include preventing an official in discharge of duty (Art. 322 CC), attacking an official in performance of duty (Art. 323 CC), and participating in a group preventing an official in performance of duty (Art. 324 CC). Although criminal offences against the judiciary may not initially appear to be typical pro-environmental criminal offences, one

criminal offence is frequently encountered in criminal practice: accessory after the fact (Art. 333 CC). In contrast, criminal offences against public peace and order are well represented in pro-environmental illegal practices and exhibit a marked diversity. These range from causing panic and disorder (Art. 343 CC) and violent behaviour (Art. 344 CC) to criminal offences involving conspiracy to commit a crime or criminal alliance (Art. 345 CC, Art. 346 CC, Art. 349 CC), to the extent of criminal offences related to weapons and explosives (Art. 347 CC, Art. 348 CC). Finally, when it comes to criminal offences against humanity and other goods protected by international law, terrorism (Art. 391 CC) as well as other terrorism related offences (Art. 391a CC, Art. 391b CC, Art. 393 CC, Art. 393a CC) are notable, as well as the criminal offence of the use of lethal device (Art. 391c CC). If it is kept in mind that this list is only indicative, based on previous experiences of the police and the courts, as well as that, theoretically, a number of other crimes can be imagined in connection with the pro-environmental consciousness of the perpetrators, the number and variety of pro-environmental crimes become even clearer.

On the other hand, the object of action of committing pro-environmental criminal offences also stems from the object of protection thus defined. Considering the previously mentioned list of pro-environmental crimes, it can be stated that the objects of action for these crimes are quite diverse. As can be noticed, there is a wide spectrum of objects of action and passive subjects – especially when taking into account not only the existing (i.e., those registered so far) but also all other imaginable potential objects and passive subjects.

When discussing the grounds for the exclusion of illegality, it is important to focus on the institutions of self-defence and, particularly, extreme necessity. In terms of self-defence, it does not emerge prominently in pro-environmental criminal offences, nor does it exhibit significant peculiarities compared to its general characteristics. It concerns the principle possibility of applying this institution in situations where there is a physical confrontation between individual eco-activists (e.g., peaceful protesters, violent protesters, eco-saboteurs, etc.) and other individuals (e.g., police, security personnel, workers engaged in modifying natural terrain or construction in a natural area, etc.). According to the general provisions on the conditions for the existence of self-defence (Jovašević, 2007; Stajić, 1978; Stojanović, 2011, 2020, 2022a; Tahović, 1956; Živanović, 1961), the key issue in such situations is the perpetrator's role in the emergence of a disputed situation that leads to a potential self-defence. Specifically, if a certain non-violent eco-activist were attacked unjustly by a person who does not have the authority to use force or who exceeds such authority, the basic conditions for the existence of self-defence would be present. However, if such an eco-activist contributed to the attack on themselves through prior behaviour (provocations, insults, or other forms of verbal or physical violence), it is highly debatable whether and under what conditions this could serve as a basis for the application of self-defence and related institutions (Matković, 2023, 320). When it comes to extreme necessity, even this institution in its basic form does not show much specificity in the field of pro-environmental crime.⁷ However, if the problem is extended to a legal-theoretical and legal-philosophical level, one can imagine the following interesting hypothetical situation. Specifically, one can imagine a

⁷ For more information about the characteristics and different understandings of extreme necessity, see: Babić, 1987; Đokić, 2007; Jovašević, 2007; Stojanović, 2011, 2020, 2022a, 2022b; Tahović, 1956; Tomanović, 1995.

possibility that some radical eco-activist who prevents the destruction of a certain natural entity (a source of drinking water, a forest area that brings an abundance of oxygen, fertile land, etc.) alleges extreme necessity, claiming that their actions were an attempt to remove a danger to their own health, which relates to the constitutionally guaranteed right to a healthy environment (as stated in Constitution of the Republic of Serbia,⁸ contained in Art. 74). Certainly, such dilemmas should be resolved in accordance with the general rules for determining the validity of extreme necessity (Stojanović, 2022a).

Regarding the form of guilt, pro-environmental criminal offences are inherently premeditated.⁹ This means they are not compatible with negligence, which represents a lower degree of culpability for the perpetrator. However, this does not imply that some of the criminal acts in question cannot be also committed negligently. In such cases, the crimes would not be classified as pro-environmental but rather as motivated by different factors (specifically, free of pro-environmental motives), since the intentional commission of an act with pro-environmental intentions is one of the necessary characteristics of these crimes.

Considering the concurrence of offences,¹⁰ it is theoretically possible and easily achievable to perform concurrent pro-environmental criminal offences in such a context. Moreover, numerous practical examples confirm that this phenomenon is not only theoretically conceivable but it also frequently reflects social reality. However, as observed, the concurrence in pro-environmental criminal offences does not reflect significant specificities compared to the general characteristics of concurrence as a legal institution.

Regarding complicity, in the context of pro-environmental crimes it is possible to imagine all forms of complicity known by legal theory. This is also confirmed by numerous cases from practice in which examples of co-perpetration, as well as incitement and assistance in the commission of various pro-environmental criminal offences are observed.¹¹ However, as with the concurrence of criminal offences, it is also not possible to observe major peculiarities that would distinguish accomplices in the committing of pro-environmental criminal offences from accomplices who commit other types of crimes.

As for the relationship between pro-environmental criminal offenses and positive legal regulations, several examples have been noted in foreign practice regarding the adoption of specialized regulations aimed at pro-environmental crime, as well as several examples of the introduction of new criminal offences with pro-environmental content into existing regulations. A current example of this latter practice is the tendency to adopt so-called anti-protest laws, which aim to criminalize various aspects of citizens' protests or to tighten sanctions for protest actions that are already deemed illegal. According to available information, anti-protest provisions have been adopted by: United Kingdom, various European countries, USA, Canada, Australia, Tanzania, Guatemala, Chile, although this list is certainly not exhaustive (Greenpeace, 2023; Lakhani et al., 2023). As for specialized regulations aimed at combating pro-environmental crime, as well as the introduction of pro-environmental provisions within existing regulations, the USA stands out as a

⁸ Constitution of the Republic of Serbia. "Official Gazette of the RS", No. 98/2006 and 115/2021.

⁹ For various aspects of this topic, see: Đokić, 2014; Marković, 2023; Stojanović, 2022a.

¹⁰ For more details about this concept, see: Đorđević, 2019; Joksić, 2021; Lazin, 1982; Stojanović, 2009.

¹¹ On different forms of complicity, compare: Atanacković, 1995; Čimburowić, Igrački, 2015; Jovašević, 2014; Marković, 2017; Nikitović, 2011; Stojanović, 2008.

leader in this field, having introduced a series of regulations at both the state and federal levels since the 1980s. For example, concerning the pro-ecological practice of tree spiking (driving pegs into tree trunks to thwart planned felling), quite a number of US states have made tree spiking an independent criminal offence. Such legal reforms were recorded in California, Washington,¹² Oregon,¹³ Idaho, Montana, Indiana¹⁴ and others (AP, 2001; Bari, 1994). In addition, tree spiking is regulated at the federal level through a somewhat unusual legal provision: the introduction of a new section¹⁵ within The Anti-Drug Abuse Act from 1988.¹⁶ Significant legislative steps include the adoption of the Animal Enterprise Protection Act in 1992,¹⁷ which was amended in 2006 and renamed the Animal Enterprise Terrorism Act.¹⁸ By officially recognizing pro-environmental criminal offences as acts of domestic terrorism, the USA enabled the application of provisions related to the subject matter of terrorism. One of the modalities for this is the application of the terrorism enhancement provision, found in section 3A1.4 of the Federal Sentencing Guidelines,¹⁹ which allows for significantly higher sentences for perpetrators if a given pro-environmental criminal offence is classified as a terrorist act. Additionally, it is important to mention the USA PATRIOT Act of 2001,²⁰ which granted extremely broad powers to authorities dealing with suspected terrorism and expanded the definition of terrorism itself.

When it comes to the regulations of the Republic of Serbia, the domestic legislator has not yet decided to introduce specialized regulations or provisions that would specifically address pro-environmentally motivated punishable actions. This approach seems justified and well-founded in both legal and criminal-political contexts. Namely, as previous experiences in global pro-environmental criminal practice indicate, existing legal solutions are fully suitable for addressing criminal offences with pro-environmental motivations, as such motivations do not significantly alter the fundamental characteristics of the criminal offences concerned. Therefore, we believe that this legislative practice should continue in the future.

¹² Revised Code of Washington, Title 9, Chapter 9.91, Section 9.91.150. <https://app.leg.wa.gov/rcw/default.aspx?cite=9.91.150>

¹³ Oregon Revised Statutes, Vol. 4, Title 16, Chapter 164. Offenses Against Property, § 164.886. https://oregon.public.law/statutes/ors_164.886

¹⁴ 2010 Indiana Code, Title 35. Criminal law and procedure, Article 43. Offenses against property, Chapter 8. Timber spiking. <https://law.justia.com/codes/indiana/2010/title35/ar43/ch8.html>

¹⁵ Anti-tree spiking Act, 18 U.S.C. sec. 1864 of 1988 (Hazardous or injurious devices on Federal lands of 1988). <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2021-title18/pdf/USCODE2021-title18-partI-chap91-sec1864.pdf>

¹⁶ The Anti-Drug Abuse Act of 1988 (ADA of 1988). <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-102/pdf/STATUTE-102-Pg4181.pdf>

¹⁷ H.R.2407 - Animal Enterprise Protection Act of 1992. <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/house-bill/2407>

¹⁸ S.3880 - Animal Enterprise Terrorism Act. <https://www.congress.gov/bill/109th-congress/senate-bill/3880>

¹⁹ United States Federal Sentencing Guidelines. <https://www.ussc.gov/guidelines/2023-guidelines-manual-annotated>

²⁰ Uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism (USA PATRIOT ACT) act of 2001. <https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.htm>

CRIMINOLOGICAL (MULTI)PERSPECTIVE OF PRO-ENVIRONMENTAL CRIME

If we consider the pro-environmental illegal activities recorded in global criminal and judicial practice so far, it is notable that there is significant diversity among them, not only in terms of the object of action and the motive of the perpetrator but also in the type of illegal action itself. Thus, we can make the following rough division of pro-environmentally motivated criminal phenomena: 1) pro-environmental misdemeanours; 2) pro-environmental criminal offences; and 3) pro-environmental terrorism. The need for a distinction between the second and third categories arises from the significant debate in both professional and general public spheres regarding the phenomenon of so-called eco-terrorism, that is, as we have termed it more precisely in our previous works: *pro-environmental terrorism* (Matković, 2013, 2023). With the emergence of certain extreme forms of pro-environmental direct action (especially those involving arson and explosive device) there has been a tendency to characterize such crimes as terrorist acts. Although this characterization has met with harsh condemnation from a significant portion of the public, over the years, a number of examples have emerged that, due to their overall extremism, closely align with conventional definitions of terrorist acts, particularly in cases involving deliberate harm or endangerment of individuals (cf. Alekseeva et al., 2017). Given the above, the use of the term of pro-environmental terrorism to describe the most extreme pro-environmental criminal offences seems justified, but it must be approached cautiously, with a clear delineation between these crimes and other pro-environmental crimes that do not exhibit characteristics of terrorism.

When considering the goals of perpetrators of pro-environmental criminal offences, two basic types can be distinguished: 1) symbolic goals; and 2) goals that lead to concrete, practical results. Although some sources state that pro-environmental criminals are always directed toward symbolic goals (cf. Ohtake, 2008), the reality is that, in practice, pro-environmental crimes aimed at achieving very concrete results are also often encountered (Matković, 2023, p. 289).

One important issue is the demarcation between violent and non-violent forms of environmental radicalism. When transferring this discussion to the realm of pro-environmental illegal actions, it involves distinguishing between offences that contain elements of violence, on the one hand, and those that do not contain such elements. However, this distinction is not without significant difficulties (cf. Sandbrook, 2022), as there is often no consensus on whether an act is considered violent (e.g., destruction of property using explosives, arson, etc.). Due to the above, it appears that the distinction between violent and non-violent pro-environmental acts may not have great practical importance.

An important aspect of the vitality of many radical environmental organizations lies in the application of leaderless resistance methods (Liddick, 2006; Long, 2004). The essence of this strategy is the absence of leadership, hierarchy, and mutual connections among members, as well as complete anonymity for the membership, except for a few individuals in local cells. This approach enables the organization to survive even after the discovery of one of its members, due to the objective impossibility of revealing the identities of other members and any information about the umbrella organization itself. The

leaderless resistance strategy has been adopted by several radical organizations, including the Animal Liberation Front, the Earth Liberation Front, and the Earth Liberation Army, as well as several newer organizations. Among these younger groups, the Individualists Tending Toward the Wild, the Wild Reaction, and a few others stand out as the most extreme (Matković, 2023).

It is important to highlight the vigilant character of certain aspects of pro-environmental criminal acts. Vigilantism can be simply defined as taking the law (or “taking justice”) into one’s own hands by individuals who are not legally authorized to do so.²¹ However, a more comprehensive and precise definition describes it as “the individual or collective action of citizens, whether unorganized or organized, aimed at the prevention, suppression, or sanctioning of various acts, primarily criminal, but also other (delinquent and/or deviant) acts, in the local environment, whereas the perpetrators lack the legal authority to undertake such vigilante actions” (Matković, 2018, 100).²² If we consider that radical environmental activists carry out their illegal actions under the belief that they are acting justly, that is, that they contribute to the welfare of society despite lacking the legal authority to do so, the vigilant nature of certain forms of pro-environmental crime becomes clearly evident.

Speaking about recent tendencies in pro-ecological radicalism, it is important to highlight pro-environmental illegal actions connected with modern technology, i.e. with the cyber sphere. In this regard, we can distinguish between *conventional pro-environmental crime*, on the one hand and *pro-environmental cybercrime*, on the other. Hacktivism motivated by environmental concerns (Hampson, 2012; Jordan, Taylor, 2004) is one form of pro-environmental cybercrime. This form of hacktivism, for which we have suggested to be separately designated as “eco-hacktivism” (Matković, 2023, 288), can be understood as any form of hacker activity motivated by pro-environmental intentions. At the same time, such pro-environmental actions can have a dual nature: a) direct, i.e., directly causing pro-environmental consequences; and b) indirect, i.e., causing damage to an entity that endangers the natural environment. Closely related to eco-hacktivism is “pro-environmental cyber-terrorism” (Matković, 2023, 288), understood as a subtype of cyber terrorism motivated by the perpetrators’ pro-ecological intentions. It is important to note that the demarcation between eco-hacktivism and pro-environmental cyber-terrorism is not always straightforward in practice, due to significant points of contact and often the overlap of these two phenomena. Regarding their prevalence, although these phenomena have not yet manifested significantly in practice, the rapid rise of information technologies and their increasing presence in all spheres of life suggest that, in the coming years, these forms of pro-environmental cybercrime will become more prominent in the practical domain.

In an attempt to explain pro-environmental crime through the prism of sociological and criminological theories, we can identify several potential relationships. If the radical environmental movement is understood as a type of subcultural group, with its illegal branch representing a narrow segment or sub-subculture of that group, it seems justified to apply some of the subcultural theories of delinquency (Cohen, 1955; Cohen, Short, 1958; Miller, 1958; Thrasher, 2013) to pro-environmental (criminal) groups. Conversely,

²¹ More information on vigilantism can be found in: Bateson, 2021; Culberson, 1990; Dumsday, 2009; Johnston, 1996; Moncada, 2017.

²² On the general concept of taking the law into one’s own hands, see also: Matković, 2014.

pro-environmental criminal collectives can also be viewed in the context of criminal subcultures (Cloward, Ohlin, 2013), as a distinct phenomenon to which specific criminological characteristics are attributed. However, if the entirety of radical environmentalism is observed independently of delinquent content, it becomes possible to apply other theoretical concepts for its interpretation, such as the theory of (symbolic) interactionism (Mead, 2015; Blumer, 1986), as well as various other theories that address specific subcultural and counterculture groups. Understood in this way, pro-environmental movements could be interpreted according to general patterns of emergence and formation of specific social groups based on the common interests of their members. Nevertheless, it is important to keep in mind that subculture theories in the context of radical environmentalism should only be applied with regard to the common interests of members of such movements and potentially common etiological and phenomenological factors for certain groups of pro-environmental crimes, whereas in other segments, such subcultural generalizations may not prove particularly beneficial.

Another important orientation for interpreting pro-environmental radicalism and pro-environmental crime is found in Marxist criminological theories (Bonger, 1916; Sellin, 1938). Appreciating the fact that a significant segment of the radical environmental movement is oriented toward the political left (Bari, 1994; Dobson, 2007; Martell, 1994; Wall, 2010), particularly Marxism itself, we can easily recognize the importance of Marxist approaches to interpreting pro-ecological crimes and social deviations in general. In connection with this, one can see the broad applicability of critical criminology theories (Cohen, 1988; Lynch, 1997; Platt, 1974) to the interpretation of the radical eco-movement and pro-environmental crime, which, viewed from this perspective, can be understood as a reflection of existing power relations in society and a critique of the shortcomings of the socio-political and socio-cultural structure. Similarly, the propositions of other related radical theoretical orientations could be applied, especially those that draw on new social defence (Ancel, 1966; Gramatica, 1963, according to Ignjatović, 2009), abolitionism (Scheerer, 1986), anarchist philosophy (Ferrell, 1998), feminist postulates (Adler, 1975; Bertrand, 1974; Heidensohn, 1968), or any other forms of criticism or radical rejection of existing socio-political and cultural values.²³

Contrary to their name, ecological sociological/criminological theories have limited application when explaining the etiology and phenomenology of pro-environmental crime. This refers both to the traditional ecological theories of the Chicago School (Park, Burgess, 2019; Shaw, McKay, 1942) and to newer theoretical interpretations of the influence of the environment on the emergence and manifestation of criminality (Brantingham, Brantingham, 1991; Felson, 2006). The explanation for this situation lies in the fact that the term “environmental”, as used in the context of these theories, differs significantly from the narrower meaning of environmental that is applied in the domains of environmental activism and environmental protection in general.

It is possible to consider several theoretical orientations regarding the dual nature of the origin of the concepts of eco-terrorism and eco-extremism: objective and subjective. In the objective sense, the social environment labels individual persons as eco-extremists

²³ For a general overview of recent criminological theoretical orientations, see: Ignjatović 2009, 2023a.

and their actions as eco-extremist or eco-terrorist. Conversely, some eco-activists identify themselves as eco-extremists or terrorists, thereby contributing to the formation of such an image. This phenomenon can be interpreted through several sociological and criminological theories, particularly in connection with the labelling theory (Becker, 2008; Goffman, 1963; Lemert, 1951; Matza, 1969) and the theory of social stigma and stigmatization (Durkheim, 2012; Goffman, 1963). This is particularly relevant in cases involving radical environmental organizations and individual activists who, after experiencing social stigmatization—that is, after receiving the “label” of terrorist or extremist—begin to identify themselves as terrorists or extremists, thus accepting the social role imposed on them by society (cf. Matković, 2023).

One criminologically important issue is the consideration of environmental crime in relation to green criminology. Briefly formulated, green criminology is a term that denotes a scientific discipline studying the etiology and phenomenology of criminality that endangers the environment.²⁴ Accordingly, the subject of interest in green criminology has included criminal offences that threaten the environment (cf. Ignjatović, 2023b), rather than pro-environmentally motivated criminal offences. However, considering the relevance and social importance of radical pro-environmental activities, as well as the multidimensional consequences they produce, it seems unjustifiable to omit pro-environmental crime as a subject of study within green criminology (Matković, 2023, 300). Hence, as an important change, it is suggested to expand the scientific field of green criminology to the domain of pro-environmental criminal practices.

²⁴ More information about green criminology in: Beirne, South 2013; Lynch, Stretesky 2014; South 2017; South, Brisman 2013; White, Heckenberg, 2014. In domestic literature, see: Ignjatović 2023b; Lukić 2023; Savić 2019; Sivadó 2022.

Александар Б. Матковић¹

Бориша Н. Лечић²

Универзитет Унион, Београд,

Факултет за правне и пословне студије др Лазар Вркатић

Нови Сад (Србија)

ФЕНОМЕН ПРОЕКОЛОШКОГ КРИМИНАЛИТЕТА: КРИВИЧНОПРАВНИ И КРИМИНОЛОШКИ АСПЕКТИ

(Превод *In Extenso*)

Сажетак: У раду се истражује феномен проеколошког криминалитета сагледан из двоструке, кривичноправне и криминолошке перспективе. У првом делу обрађени су појам и основне карактеристике проеколошког криминалитета. У другом делу размотрени су различити кривичноправни институти које смо довели у везу са проеколошким кривичним делима. У трећем делу пажња је поклоњена разнородним етиолошким и феноменолошким аспектима проеколошког криминалитета, укључујући и већи број криминолошких и социолошких теорија које смо покушали да употребимо зарад објашњења предметног криминалитета. Између осталог, нарочито је указано на врсте објеката радње извршења проеколошких кривичних дела, на начин прописивања таквих кривичних дела, на разграничење типова проеколошких преступа према степену њихове друштвене опасности, на природу циљева, техника и стратегија проеколошких злочина, на вигилантне аспекте радикалног еко-активизма, на поједине савремене/сајбер облике проеколошког криминалитета, као и на потребу проширења предмета зелене криминологије на поље проеколошких злочина.

Кључне речи: проеколошки криминалитет, еко-тероризам, радикални енвайронментализам, зелена криминологија, екологија

ПОЈАМ И ОБЕЛЕЖЈА ПРОЕКОЛОШКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Последњих пола века, у друштвеној стварности приметна је експанзија једног сасвим особеног облика еколошког активизма. Реч је о борби за очување животне средине применом радикалних метода које неретко задиру и у сферу противправности.

¹ al.matkovic@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0000-7400-4125>

² borisalecic@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6565-6399>

За разлику од конвенционалног еко-активизма, унутар кога се еко-борци задовољавају деловањем усклађеним са позитивноправним оквирима,³ основно обележје појаве коју означавамо као „проеколошки криминалитет“⁴ тиче се њеног изласка из домена правне допуштености. У складу са наведеним, проеколошки криминалитет може бити дефинисан као криминалитет који је уперен према организацијама и појединцима одговорним за нарушавање еко-система и ремећење његовог природног баланса, према покретној и непокретној имовини повезаној са овим субјектима и њиховим делатностима, као и према свим осталим активностима које за последицу имају угрожавање животне средине (Matković, 2013, стр. 531).

Настанак противправног еколошког радикализма везује се за почетак 1970-их и за деловање неколицине еколошких организација и активиста појединаца (Liddick, 2006; Long, 2004). Такво деловање временом је доживело значајно усложњавање како са појавом нових активиста и организација, тако и са умножавањем њихових метода деловања, али и са све већом радикализацијом таквих метода. Од Џејмса „Фокса“ Филипса (James „Fox“ Phillips), као једног од историјских зачетника радикалне еколошке борбе (Hoekstra, 2001; Martin, 2001; Weissman, 2002), до каснијих еко-саботажа организација Земља најпре! (енгл. Earth First!) (Earth First!, n. d.; Lee, 1995; Wall, 2002) и Фронт ослобођења Земље (енгл. Earth Liberation Front) (Liddick, 2006; Long, 2004), од раних протеста Гринписа (енгл. Greenpeace) до најновијих протеста против загађења и климатског отопљавања бројних организација широм света,⁵ од екстремистичких акција Џона Кларка Хане (John Clark Hanna), лидера Енвиронменталне животне силе (енгл. Environmental Life Force) (Old ELF, n. d.; Original ELF, n. d.) и бомбашке терор-кампање Теодора Качињског (Theodore Kaczynski) (Douglas & Olshaker, 1996; Graysmith, 2021; Wiehl, 2020) до савремених еко-екстремиста попут групација Индивидуалисти који теже дивљини (енгл. Individualists Tending to the Wild) и Дивља реакција (енгл. Wild Reaction) (Chahta-Ima, Wild Reaction, 2014; Regresión [1–7], n. d.), од зелених анархиста до еко-фашиста, од просоцијално ангажованих активиста до нихилистичко-мизантропских еко-бораца – диверзитет појавних облика проеколошког преступничког понашања показује се у пуном светлу. Иста ситуација примећује се и поводом конкретних облика директне акције, тј. метода вршења проеколошких кривичних дела. Од мирних протеста до протеста са елементима насиља, од саботаже на ситнијој опреми до уништавања крупних машина и механизације, од исписивања графита до подметања пожара и бомби, од категоричког уздржавања од сваког облика угрожавања живота и здравља људи до отворених претњи смрћу, али и реализованих атентата⁶ – палета могућих облика радикалног еко-деловања заиста

³ Ову појаву треба разликовати од институционализованих правних механизма борбе за заштиту и унапређење животне средине. Међу радовима различитог тематског усмерења, посвећених овој проблематици у домаћој правној науци, видети нпр: Čavoški, 2010; Čavoški, Knežević Bojović, 2012; Joldžić, 1995; Jovašević, 2005, 2009; Škulić, 2001; Vig, Gajinov, 2011.

⁴ За детаљну аргументацију у прилог увођењу појма „проеколошког криминалитета“ видети: Matković, 2023. О осталим терминолошким аспектима радикалног еколошког активизма генерално видети и: Matković, 2013, 2017a, 2017b, 2020.

⁵ Видети различите примере у: Matković, 2023.

⁶ Више о методама радикалног еко-активизма у: Liddick, 2006; List, 1993; Long, 2004.

је импресивна. И док је радикалном енвайронментализму значајна пажња посвећена у склопу низа научних дисциплина, приметно је да су специјализоване кривичноправне и криминолошке анализе овог питања и даље дефицитарне. Уважавајући наведено, у продужетку ћемо из кривичноправног и криминолошког угла размотрити различите аспекте еколошког радикалног деловања.

ПРОЕКОЛОШКА КРИВИЧНА ДЕЛА У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ

Посматрано на теоријском плану, под одредницу еколошких злочина може се подвести свако кривично дело које је извршено из одређених еколошких побуда. При томе природа таквих еколошких побуда може бити крајње разнолика. Зарад уопштавања мотива еколошких преступника, можемо начинити разграничење на две основне категорије: 1) кривична дела којима се директно омета угрожавање или уништавање животне средине; 2) кривична дела којима се искључиво привлачи пажња јавности и усмерава на неки еколошки проблем (Matković, 2023, str. 316). У погледу прве категорије, прилично је велики број кривичних дела која у њу могу потпасти, при чему је истовремено приметна и велика разноврсност таквих кривичних дела. Ово је лако разумљиво ако се има на уму да се радикални еколошки активизам може реализовати на многобројне начине, што између осталог подразумева наглашен диверзитет потенцијалних објеката кривичног дела, као и диверзитет расположивих техника извршења кажњиве радње (Liddick, 2006; Long, 2004; Manes, 1990). Поводом друге категорије (тј. еколошких кривичних дела којима се привлачи пажња јавности), она такође показује наглашени диверзитет кривичних дела која потенцијално може обухватити. Услови неопходни да би одређено кривично дело потпадало у њу јесу: а) да учиниоци инкриминисане радње такву радњу извршавају са циљем обезбеђења публицитета; б) да тако стечени публицитет намеравају да искористе зарад указивања јавности на постојање одређеног еколошког проблема (Matković, 2023, str. 316).

Што се тиче радње кривичног дела, она се код еколошких кривичних дела, по правилу, испољава чињењем. То стоји у складу са генералном природом еколошких кривичних дела схваћених као (про)активних поступака њихових учинилаца. Као евентуални изузеци, то јест као ситуације у којима би се еколошка кривична дела могла вршити и нечињењем, могу се замислити неке (махом сасвим хипотетичке) опције. Примера ради: ако би лице запослено на неким пословима повезаним са нарушавањем животне средине свесно пропустило да обавља поверени му посао у жељи да на тај начин осујети деградацију животне средине, под условом да такво пропуштање представља кривично дело (нпр. радник који свесно пропусти да рукује постројењем или да одржава постројење којим се природа ремети на ма који начин; службено лице или радник обезбеђења који свесно пропусти да спрече извршење еколошког кривичног дела или да о извршењу еколошког кривичног дела обавесте надлежне субјекте). Као још један теоретски замисливи пример за извршење еколошког мотивисаног кривичног дела нечињењем, при чему би еколошка природа таквог злочина била само посредна, можемо навести и једну

сасвим хипотетичку ситуацију: медицински радник, службено лице или друго лице задужено за пружање неке врсте помоћи које би свесно пропустило да пружи помоћ лицу које је директно (нпр. повређени дрвосеча) или индиректно (нпр. власник или менаџер одређене компаније) одговорно за деградацију животне средине.

Када је реч о материји последица, проеколошка кривична дела, по правилу, проузрокују одређену последицу. Такве последице могу се испољити било у виду повреде (и то у оба њена модалитета: уништења и оштећења објекта радње), било у виду угрожавања (такође у оба модалитета: апстрактној и конкретној опасности). Поред последичних кривичних дела која представљају правило, изузетно, могуће је замислити и нека чисто делатносна проеколошка кривична дела. То се, сходно општим одликама делатносних дела, односи на сва кривична дела у којима наступање саме последице не представља конститутивни елемент бића кривичног дела (Stojanović, 2022a, str. 117).

У погледу објекта кривичног дела, полазећи од разграничења на заштитни објект и објект радње извршења (Stojanović, 2022a, str. 129), размотрићемо детаљније први од ова два појма. Сходно хетерогеној природи проеколошких кривичних дела и добара која се њима угрожавају, њихов заштитни објект може бити веома разнолик. У неке од типичнијих заштитних објеката спадају: имовина, јавни ред и мир, општа сигурност људи и имовине, а у екстремнијим случајевима и живот и тело људи. Међутим, хипотетички, то могу бити и многи други заштитни објекти, од којих се неки заиста и сусрећу у пракси проеколошког криминалитета. То су, између осталог: слободе и права човека и грађанина, част и углед, безбедност јавног саобраћаја, уставно уређење и безбедност, државни органи, правосуђе – све до човечности и других добара заштићених међународним правом. Да би овај диверзитет био разумљивији, потребно је навести нека од проеколошких кривичних дела која су већ уочена у криминалистичкој и судској пракси, као и неколицину оних чије испољавање се може очекивати са високим степеном вероватноће. Држећи се терминологије и систематике Кривичног законика Републике Србије (Criminal Code of the Republic of Serbia, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019), можемо начинити следећи преглед. Међу кривичним делима против живота и тела, то су, пре свега: учествовање у тучи (чл. 123. КЗ), nanoшење лаких телесних повреда (чл. 122. КЗ) и тешких телесних повреда (чл. 121. КЗ), угрожавање опасним оруђем при тучи и свађи (чл. 124. КЗ), све до кривичног дела убиства (чл. 113. КЗ) и тешког убиства (чл. 114. КЗ). Међу кривичним делима против слобода и права човека и грађанина сусрећу се, пре свега: угрожавање сигурности (чл. 138. КЗ) и прогањање (чл. 138а КЗ); међутим, теоретски су лако замисливи и други злочини попут: противправног лишења слободе (чл. 132. КЗ), отмице (чл. 134. КЗ), принуде (чл. 135. КЗ), злостављања и мучења (чл. 137. КЗ). Као кривична дела против части и угледа издвојићемо увреду (чл. 170. КЗ) и повреду угледа због расне, верске, националне или друге припадности (чл. 174. КЗ). Као кривична дела против имовине, у обзир долазе: одузимање туђе ствари (чл. 211. КЗ), уништење и оштећење туђе ствари (чл. 212. КЗ) и прикривање (чл. 221. КЗ), али, посредно, и кривична дела повезана са крађом и разбојништвом (чл. 203. КЗ, чл. 204. КЗ, чл. 205. КЗ, чл. 206. КЗ) у случају да је код таквих дела намера

учинилаца да прибаве противправну имовинску корист повезана са остварењем неког еколошког циља. Код кривичних дела против опште сигурности људи и имовине уочавају се: изазивање опште опасности (чл. 278. КЗ), уништење и оштећење јавних уређаја (чл. 279. КЗ), а под одређеним околностима и тешка дела против опште сигурности (чл. 288. КЗ). Кривична дела против безбедности јавног саобраћаја обухватају угрожавање саобраћаја опасном радњом и опасним средством (чл. 290. КЗ), али и тешка дела против безбедности јавног саобраћаја (чл. 297. КЗ). Када говоримо о кривичним делима против уставног уређења и безбедности, једно кривично дело долази до изражаја код појединих политички профилисаних еко-екстремистичких група: изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости (чл. 317. КЗ). У склопу кривичних дела против државних органа могу се уочити: спречавање службеног лица у вршењу службене радње (чл. 322. КЗ), напад на службено лице у вршењу службене дужности (чл. 323. КЗ), као и учествовање у групи која спречава службено лице у вршењу службене радње (чл. 324. КЗ). Иако кривична дела против правосуђа, спрам врсте заштитног објекта, на први поглед не делују као типична еколошка кривична дела, једно дело се фреквентно сусреће у криминалистичкој пракси: реч је о делу помоћ учиниоцу после извршеног кривичног дела (чл. 333. КЗ). Насупрот томе, кривична дела против јавног реда и мира прилично су заступљена у еколошкој противправној пракси и показују наглашен диверзитет: од изазивања панике и нереда (чл. 343. КЗ), преко насилничког понашања (чл. 344. КЗ), кривичних дела која подразумевају договарање или криминално удруживање (чл. 345. КЗ, чл. 346. КЗ, чл. 349. КЗ), све до кривичних дела повезаних са оружјем и експлозивним материјама (чл. 347. КЗ, чл. 348. КЗ). Коначно, када је реч о кривичним делима против човечности и других добара заштићених међународним правом, актуелизује се тероризам (чл. 391. КЗ) и друга са тероризмом повезана кривична дела (чл. 391а КЗ, чл. 391б КЗ, чл. 393. КЗ, чл. 393а КЗ), као и кривично дело употребе смртоносне направе (чл. 391в КЗ). Ако се има на уму да овај списак представља само оријентациону листу засновану на досадашњем искуству полиције и судова, као и да се у теорији може замислити и низ других злочина извршених у вези са еколошком свешћу учинилаца, бројност и разноликост еколошких кривичних дела постају додатно јасни.

Са друге стране, из овако одређеног заштитног објекта проистиче и објект радње извршења еколошких кривичних дела. Имајући у виду управо наведени оријентациони списак еколошких злочина, може се констатовати да су објекти радње извршења поменутих злочина такође веома разнолики. Као што се може приметити, реч је о врло широком спектру објеката радње извршења и пасивних субјеката – нарочито ако се узму у обзир не само постојећи (тј. до сада регистровани) већ и сви остали замисливи потенцијални објекти и пасивни субјекти.

Говорећи о основима искључења противправности, потребно је фокусирати се на институте нужне одбране и, нарочито, крајње нужде. Што се тиче нужне одбране, она код еколошких кривичних дела не долази превише до изражаја, нити показује битније особености у односу на њена генерална својства. Ради се о начелној могућности примене овога института у оним ситуацијама у којима долази до физичке конфронтације између појединих еко-активиста (нпр. мирних протестаната, насилних протестаната, еко-саботера и др.) и других лица (нпр. полиције,

радника обезбеђења, радника ангажованих на модификацији природног терена или на изградњи у природном подручју и сл.). Сходно општим одредбама о условима за постојање нужне одбране (Јовашевић, 2007; Стајић, 1978; Стојановић, 2011, 2020, 2022a; Таховић, 1956; Живановић, 1961), у оваквим ситуацијама кључно питање јесте питање удела учиниоца проеколошког кривичног дела у настанку спорне ситуације која доводи до потенцијално нужне одбране. Наиме, ако би се радило о акту одбране одређеног ненасилног еко-активисте кога би нескривљено нападо неко лице које нема овлашћење за примену силе или које прекорачује такво овлашћење, присутне су основне претпоставке за постојање нужне одбране. Међутим, уколико би такав еко-активиста својим претходним понашањем (провокацијама, увредама, другим облицима вербалног или физичког насиља) допринео нападу на себе, врло је дискутабилно да ли и под којим условима тада може бити основа за примену нужне одбране и са њом повезаних института (Matković, 2023, str. 320). Када је реч о крајњој нужди, ни овај институт у свом базичном облику не показује веће специфичности на пољу проеколошког криминалитета.⁷ Међутим, уколико се проблем прошири на правно-теоријску и правно-филозофску раван, могуће је замислити следећу интересантну хипотетичку ситуацију. Наиме, може се замислити могућност да се неки радикални еко-активиста који спречава уништавање одређене природне целине (изворишта воде за пиће, шумског подручја које доноси обиље кисеоника, плодног земљишта и сл.) позове на крајњу нужду тврдећи да је својим понашањем настојао да отклони опасност по сопствено здравље, а везано за Уставом загарантовано право на здраву животну средину (у Уставу Републике Србије,⁸ садржано у чл. 74). Свакако, овакве и сличне дилеме треба разрешавати сходно генералним правилима о утврђивању основаности крајње нужде (Stojanović, 2022a).

Поводом облика кривице, проеколошка кривична дела су по својој природи умишљајна кривична дела.⁹ Из овога проистиче да она нису спојива са нехатом као нижим степеном кривице учиниоца. Ово свакако не значи да поједина од предметних кривичних дела није могуће извршити и у нехатном облику. Међутим, у том случају неће се радити о проеколошким кривичним делима, већ о кривичним делима мотивисаним другачијим побудама (тачније, ослобођеним таквих, проеколошких побуда), будући да умишљајно вршење дела са проеколошким намерама учиниоца представља једно од неопходних обележја таквих злочина.

Разматрајући стицај,¹⁰ у теорији, извршење проеколошких кривичних дела у стицају неспорно је могуће и лако оствариво. Штавише, бројни примери у пракси потврђују да таква појава није само теоријски замислива већ да фреквентно представља и део друштвене стварности. Међутим, колико се може приметити, стицај код проеколошких кривичних дела не показује битније специфичности у односу на обележја стицаја као општег правног института.

⁷ О одликама и различитим схватањима крајње нужде више у: Babić, 1987; Đokić, 2007; Јовашевић, 2007; Стојановић, 2011, 2020, 2022a, 2022b; Таховић, 1956; Тomanović, 1995.

⁸ Constitution of the Republic of Serbia. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98/2006 i 115/2021.

⁹ О различитим аспектима умишљаја видети: Đokić, 2015; Marković, 2023; Стојановић, 2022a.

¹⁰ Детаљније о овом институту видети у: Dorđević, 2019; Joksić, 2021; Lazin, 1982; Стојановић, 2009.

Везано за саучесништво, у контексту проеколошких злочина могуће је замислити све облике саучесништва које познаје правна теорија. То такође потврђују и бројни случајеви из праксе у којима се уочавају примери како саизвршилаштва, тако и подстрекавања и помагања у извршењу различитих проеколошких кривичних дела.¹¹ Но, као и код стицаја кривичних дела, ни код саучесништва није могуће уочити веће особености које би саучеснике у извршењу проеколошких кривичних дела битније издвојиле у односу на саучеснике који врше остале типове злочина.

Што се тиче односа проеколошких кривичних дела са позитивноправним прописима, у иностраној пракси забележено је неколико примера усвајања специјализованих прописа посвећених проеколошком криминалитету, као и више примера увођења у постојеће прописе нових кривичних дела проеколошке садржине. Као актуелни пример за другопоменућу праксу, може се навести тенденција усвајања тзв. антипротестних закона чија је сврха криминализовање различитих аспеката протеста грађана или пооштравање санкција за протестне радње које су већ прописане као противправне. Према доступним информацијама, антипротестне одредбе до сада су усвојили: Уједињено Краљевство, различите европске државе, САД, Канада, Аустралија, Танзанија, Гватемала, Чиле, Индија, при чему таква листа свакако није коначна (Greenpeace, 2023; Lakhani et al., 2023). Што се тиче специјализованих прописа намењених сузбијању проеколошког криминалитета, САД убедљиво предњаче на том пољу, као држава која је почевши од 1980-их увела низ прописа како на нивоу држава чланица, тако и на федералном плану. Примера ради, поводом проеколошке праксе три спајкинг (енгл. tree spiking, закуцавање клинова у дебла дрвећа са циљем осујећивања њихове планиране сече), већи број држава САД предвидео је три спајкинг као самостално кривично дело. Такве законске реформе забележене су у Калифорнији, Вашингтону,¹² Орегону,¹³ Ајдахоу, Монтани, Индијани¹⁴ и др. (AP, 2001; Bari, 1994). Осим тога, три спајкинг је регулисан и на федералном нивоу путем донекле неуобичајеног законског решења: увођењем новог одељка¹⁵ унутар Закона о борби против злоупотребе дрога из 1988.¹⁶ Веома важне легислативне кораке представљало је усвајање Закона о заштити предузећа везаних за животиње 1992. године,¹⁷ који је 2006. допуњен и преименован у Закон о тероризму у вези са предузећима везаним

¹¹ О различитим облицима саучесништва упоредити: Atanacković, 1995; Ćimburović & Igrački, 2015; Jovašević, 2014; Marković, 2017; Nikitović, 2011; Stojanović, 2008.

¹² Revised Code of Washington, Title 9, Chapter 9.91, Section 9.91.150. <https://app.leg.wa.gov/rcw/default.aspx?cite=9.91.150>

¹³ Oregon Revised Statutes, Vol. 4, Title 16, Chapter 164. Offenses Against Property, § 164.886. https://oregon.public.law/statutes/ors_164.886

¹⁴ 2010 Indiana Code, Title 35. Criminal law and procedure, Article 43. Offenses against property, Chapter 8. Timber spiking. <https://law.justia.com/codes/indiana/2010/title35/ar43/ch8.html>

¹⁵ Anti-tree spiking Act, 18 U.S.C. sec.1864 of 1988 (Hazardous or injurious devices on Federal lands of 1988). <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2021-title18/pdf/USCODE2021-title18-partI-chap91-sec1864.pdf>

¹⁶ The Anti-Drug Abuse Act of 1988 (ADA of 1988). <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-102/pdf/STATUTE-102-Pg4181.pdf>

¹⁷ H.R.2407 – Animal Enterprise Protection Act of 1992. <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/house-bill/2407>

за животиње.¹⁸ Коначно, званичним препознавањем проеколошких кривичних дела као аката домаћег тероризма, САД су омогућиле примену одредби које се односе на терористичку материју. Један од модалитета за то јесте примена Одредбе о појачавању на основу тероризма која је садржана у одељку 3A1.4 Федералних смерница за одмеравање казни,¹⁹ а чијом применом је могуће изрећи знатно више казне за учиниоце уколико се дато проеколошко кривично дело окарактерише као терористички чин. Осим тога, битно је поменути и Закон USA PATRIOT из 2001.²⁰ којим су пружена изузетно широка овлашћења надлежним органима приликом поступања у случају сумње на тероризам, али којим су такође и проширене границе самог појма тероризма.

Када је реч о прописима Републике Србије, домаћи законодавац још увек се није определио за увођење специјализованих прописа нити специјализованих одредби које би се тикале искључиво проеколошки мотивисаних кажњивих радњи. Оваква пракса чини се оправданом и утемељеном како у правном, тако и у криминалнополитичком домену. Наиме, како указује досадашње искуство глобалне проеколошке криминалне праксе, постојећа законска решења сасвим су одговарајућа за примену на кривична дела која поседују проеколошку мотивацију, будући да таква мотивација не утиче битније на основна својства самих кривичних дела о којима је реч. Отуда сматрамо да би са истом законодавном праксом требало наставити и у будућности.

КРИМИНОЛОШКА (МУЛТИ)ПЕРСПЕКТИВА ПРОЕКОЛОШКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Уколико се размотре проеколошке противправне активности које су забележене у досадашњој глобалној криминалистичкој и судској пракси, може се приметити да међу њима постоји значајан диверзитет не само у погледу објекта радње и мотива учиниоца већ и у погледу саме врсте противправне радње. Тако можемо направити следећу оквирну поделу проеколошки мотивисаних преступничких појава: 1) проеколошки прекршаји; 2) проеколошка кривична дела; 3) проеколошки тероризам. Потреба за разграничењем између друге и треће категорије намеће се услед околности да је током година значајна полемика у стручној и општој јавности настала поводом феномена тзв. еко-тероризма, односно, изражено прецизнијом терминологијом коју смо својевремено сугерисали: *іроеколошкої ітероризма* (Matković, 2013, 2023). Са појавом појединих екстремних облика проеколошке директне акције (нарочито у вези са подметањем пожара и експлозивних направа) појавила се тенденција карактерисања таквих злочина као терористичких аката. Иако је такво терористичко квалификовање наишло на оштре осуде значајног дела јавности, током година регистрован је одређени број примера злочина који се својим укупним екстремизмом

¹⁸ S.3880 – Animal Enterprise Terrorism Act. <https://www.congress.gov/bill/109th-congress/senate-bill/3880>

¹⁹ United States Federal Sentencing Guidelines. <https://www.ussc.gov/guidelines/2023-guidelines-manual-annotated>

²⁰ Uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism (USA PATRIOT ACT) act of 2001. <https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.htm>

заиста приближавају уобичајеним дефиницијама терористичких аката, нарочито у случајевима када долази до свесне повреде или угрожавања људи (Aleksieva, 2017). Услед наведеног, употреба појма еколошког тероризма за означавање једног дела најекстремнијих еколошких кривичних дела чини се оправдано, али искључиво уз опрезан приступ и уз прецизно разграничење таквих злочина од осталих еколошких злочина који немају својства тероризма.

Када се размотре циљеви учинилаца еколошких кривичних дела, могуће је разграничити две основне врсте: 1) симболичке циљеве; 2) циљеве који доводе до конкретних, практичних резултата. Иако се у појединим изворима наводи како су еколошки преступници увек усмерени ка неком симболичком циљу (упоредити: Ohtake, 2008), чињеница је да се у пракси, заправо, веома често сусрећу и еколошки злочини који имају за сврху постизање неког сасвим конкретног резултата (Matković, 2023, str. 289).

Једно од значајних питања јесте и разграничење између насилних и ненасилних облика еколошког радикализма. Преневши дискусију на поље еколошких неправних радњи, радило би се о разликовању између оних престапа који садрже елементе насилности, са једне стране, и оних престапа који немају насилне компоненте. Ипак, ово разликовање није без значајних тешкоћа (упоредити: Sandbrook, 2022) будући да у многим случајевима не постоји консензус да ли је реч о насилном акту или не (нпр. уништавање имовине уз употребу експлозива, путем подметања пожара и сл.). Услед наведеног, чини се да разликовање насилних од ненасилних еколошких аката није од велике практичне важности.

Важан аспект виталности многих радикалних еколошких организација почива на примени метода отпора без вође (енгл. leaderless resistance) (Liddick, 2006; Long, 2004). Суштину ове стратегије представља одсуство руководства, хијерархије и међусобне повезаности чланова, као и потпуна међусобна анонимност чланства изузев неколицине припадника локалних ћелија. Такав приступ омогућава опстанак организације чак и након откривања неког од чланова, услед објективне немогућности одавања идентитета осталих чланова и икаквих података о самој кривичној организацији. Стратегија отпора без вође нашла је своју примену у низу радикалних организација као што су Фронт ослобођења животиња (енгл. Animal Liberation Front), Фронт ослобођења Земље и Армија ослобођења Земље (енгл. Earth Liberation Army), али и новијих, међу којима се као најекстремније истичу Индивидуалисти који теже дивљини, Дивља реакција и неке друге (Matković, 2023).

Од значаја је указати и на вигилантни карактер појединих аспеката еколошких криминалних радњи. Вигилантизам се упрошћено може одредити као узимање закона (или „узимање правде“) у своје руке од стране лица која нису за то правно овлашћена,²¹ док би обухватнија и прецизнија дефиниција гласила да је то „индивидуално или колективно деловање грађана, неорганизованог или организованог карактера, усмерено ка превенцији, сузбијању или санкционисању различитих, примарно криминалних, али и других (делинквентних и/или девијантних) аката у локалној средини, при чему за предузимање поменутих вигилантних радњи њиховим

²¹ О вигилантизму видети више у: Bateson, 2021; Culberson, 1990; Dumsday, 2009; Johnston, 1996; Moncada, 2017.

учиниоцима недостаје правно овлашћење“ (Matković, 2018, str. 100).²² Ако се узме у обзир да радикални еколошки активисти своје противправне радње спроводе у уверењу да тиме поступају праведно, односно у уверењу да таквим радњама доприносе добробити друштва упркос томе што им недостаје правно овлашћење за њихово спровођење, вигилантна природа одређених облика проеколошког криминалитета постаје јасно уочљива.

Говорећи о новијим тенденцијама проеколошког радикализма, потребно је указати на проеколошке противправне радње повезане са савременом технологијом, односно са сајбер сфером. У том погледу, можемо начинити разграничење на *конвенционални йроеколошки криминалишїейї*, са једне стране, и *йроеколошки сајбер криминалишїейї*, са друге. Један од појавних облика проеколошког сајбер криминалитета представља хактивизам (Hampson, 2012; Jordan & Taylor, 2004) мотивисан еколошким побудама. Овај облик хактивизма, за који смо предложили засебну одредницу „еко-хактивизам“ (Matković, 2023, str. 288), може бити схваћен као сваки облик хакерског деловања које је мотивисано проеколошким намерама. При томе такво проеколошко деловање може имати двоструку природу: а) непосредну, односно директно изазивање неке проеколошке последице; б) посредну, односно наношење штете неком субјекту који угрожава природну средину. У блиској вези са еко-хактивизмом стоји и „проеколошки сајбер тероризам“ (Matković, 2023, str. 288), схваћен као подврста сајбер тероризма која је индукована проеколошким побудама учинилаца. Може се приметити да разграничење између еко-хактивизма и проеколошког сајбер тероризма у пракси није увек једноставно, услед значајних додирних тачака, а неретко и подударана ове две појаве. Што се тиче њихове распрострањености, иако ове појаве још увек нису наишле на веће испољавање у пракси, уважавајући вртоглави успон информационих технологија и њихово све веће присуство у свим сферама живота, може се основано очекивати да ће у годинама које следе наведени облици проеколошког сајбер криминалитета доживљавати све већу заступљеност у практичном домену.

У покушају објашњења проеколошког криминалитета кроз призму социолошких и криминолошких теорија, можемо указати на неколико потенцијалних релација. Уколико се радикални еколошки покрет схвати као својеврсна поткултурна група, а његов противправни огранак као ужи сегмент те поткултурне групе или као њена пот-поткултура, чини се оправданим применити неке од поткултурних теорија делинквенције (Cohen, 1955; Cohen & Short, 1958; Miller, 1958; Thrasher, 2013) на поље проеколошких (криминалних) групација. Са друге стране, проеколошки криминални колективи могли би бити посматрани и у светлу криминалних поткултура (Cloward & Ohlin, 2013), као засебног феномена коме се приписују специфичне криминолошке одлике. Међутим, уколико се посматра укупност радикалног енвиронментализма независно од присуства делинквентних садржаја, за његово тумачење могуће је покушати применити и друге теоријске концепције, попут нпр. теорија (symbolic) interactionism (Mead, 2015; Blumer, 1986), али и низа других које се баве различитим специфичним поткултурним и контракултурним групама. На тај начин схваћени, проеколошки покрети могли би бити интерпретирани сходно општим обрасцима

²² О генералном узимању закона у своје руке видети и: Matković, 2014.

настајања и формирања специфичних друштвених група базираних на заједничким интересовањима њихових припадника. Ипак, потребно је имати у виду да би се теорије поткултура у контексту радикалног еколошког активизма могле применити само у погледу заједничких интересовања припадника таквих покрета и евентуално заједничких етиолошких и феноменолошких чинилаца за поједине групе проеколошких злочина, док се у осталим сегментима такве поткултурне генерализације не показују од веће користи.

Још једна оријентација од значаја за интерпретирање проеколошког радикализма и проеколошког криминалитета јесу марксистичке криминолошке теорије (Bonger, 1916; Sellin, 1938). Уважавајући податак да је врло значајан сегмент радикалног еколошког покрета усмерен ка домену политичке левнице (Bari, 1994; Dobson, 2007; Martell, 1994; Wall, 2010), укључујући неретко и марксизам понаособ, лако се увиђа значај марксистичких приступа тумачењу злочина и социјалних девијација генерално. У вези са наведеним, може се препознати и генерална примењивост критичких (криминолошких) теорија (Cohen, 1988; Platt, 1974) на тумачење радикалног еко-покрета и проеколошког криминалитета који би се, из таквог угла посматрани, могли разумети као одраз постојећих односа моћи у друштву и као критика постојећих мањкавости друштвенополитичког и социокултурног уређења. У сличном светлу могле би се применити и поставке осталих повезаних радикалних теоријских усмерења, нарочито оних која се ослањају на нову друштвену одбрану (Ancel, 1966; Gramatica, 1963, према: Ignjatović, 2009), аболиционизам (Scheerer, 1986), анархистичку филозофију (Ferrell, 1998), феминистичке постулате (Adler, 1975; Bertrand, 1974; Heidensohn, 1968) или ма које друге облике критике или коренитог одбацивања постојећих друштвенополитичких и културних вредности.²³

Супротно њиховом називу, еколошке социолошко-криминолошке теорије немају већу примену приликом објашњавања етиологије и феноменологије проеколошког криминалитета. То се односи како на традиционалне еколошке теорије Чикашке школе (Park & Burgess, [1925] 2019; Shaw & McKay, 1942), тако и на новије теоријске интерпретације утицаја окружења на настанак и испољавање криминалитета (Brantingham & Brantingham, 1991; Felson, 2006). Објашњење за овакво стање налази се у околности да се појам „еколошког“, који се користи у контексту ових теорија, битно разликује од значења еколошког у ужем смислу који се примењује у домену еколошког активизма и заштите животне средине генерално.

Неколицину теоријских оријентација могуће је размотрити у вези са својеврсном двоструком природом настанка појмова еко-тероризам и еко-екстремизам: објективном и субјективном. У склопу објективне, друштвено окружење означава поједина лица као еко-екстремисте, а њихове акте као еко-екстремистичке/еко-терористичке. Са друге стране, поједини еко-активисти сами оцењују себе као еко-екстремисте/терористе, самостално доприносећи формирању такве слике о себи. Ова појава могла би се протумачити из угла неколицине социолошких и криминолошких теорија, а нарочито у вези са теоријом етикетирања (Becker, 2008; Goffman, 1963; Lemert, 1951;

²³ За укупан преглед новијих криминолошких теоријских усмерења видети: Ignjatović, 2009, 2023.

Matza, 1969), као и теоријом о друштвеној стигми и стигматизацији (Durkheim, 2012; Goffman, 1963). Наиме, то долази у обзир у случајевима оних радикалних еколошких организација и активиста појединаца који након претрпљене друштвене стигматизације – односно, након добијања „етикете“ терориста/екстремиста – почињу и сами да се изјашњавају као терористи или екстремисти, прихватајући на тај начин друштвену улогу коју им је друштво наметнуло (упоредити: Matković, 2023).

Једно од криминолошки важних питања јесте разматрање проеколошког криминалитета у светлу његове релације са зеленом криминологијом. Језгровито формулисано, зелена криминологија јесте појам који означава научну дисциплину која проучава етиологију и феноменологију криминалитета којим се угрожава животна средина.²⁴ Сходно наведеном, предмет интересовања зелене криминологије традиционално је обухватао кривична дела којима се угрожава животна средина (упоредити: Ignjatović, 2023), а не и проеколошки мотивисана кривична дела. Међутим, ако се узму у обзир актуелност и друштвени значај радикалних проеколошких активности, као и мултидимензионалност последица које такве активности проузрокују, чини се да не постоји оправдање за изостављање проеколошког криминалитета као предмета проучавања зелене криминологије (Matković, 2023, стр. 300). Отуда се као битна измена сугерише проширивање научног поља зелене криминологије и на домен проеколошких преступничких пракси.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Adler, F. (1975). *Sisters in crime: The rise of the new female criminal*. New York: McGraw–Hill.
- Alekseeva, A. P., Anisimov, A. P., Ryzhenkov, A. J. (2017). Environmental terrorism, environmental radicalism and measures to counteract them. *Environmental Policy and Law*, 47 (1), 24–34.
- Ancel, M. (1966). *Social Defense*. New York: Schocken Books.
- Anti-tree spiking Act, 18 U.S.C sec.1864 of 1988 (Hazardous or injurious devices on Federal lands of 1988). <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2021-title18/pdf/USCODE2021-title18-partI-chap91-sec1864.pdf>
- AP (2001, January 26). *Tree Spiking Arrest*. CBS News. <https://www.cbsnews.com/news/tree-spiking-arrest/>
- Atanacković, D. (1995). Complicity in a criminal act. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 33 (1–2), 5–69. [In Serbian]
- Babić, M. (1987). *The ultimate necessity in criminal law*. Banja Luka: Pravni fakultet. [In Serbian]
- Bari, J. (1994). *Timber Wars*. Monroe, ME: Common Courage Press.
- Bateson, R. (2021). The politics of vigilantism. *Comparative Political Studies*, 54 (6), 923–955.
- Becker, H. S. (2008). *Outsiders*. Simon and Schuster.
- Beirne, P., Nigel S. (2013). *Issues in green criminology*. London: Routledge.

²⁴ О зеленој криминологији видети више у: Beirne & South, 2013; Lynch & Stretesky, 2014; South, 2017; South et al., 2013; White & Heckenberg, 2014. У домаћој литератури видети: Ignjatović, 2023; Lukić, 2023; Savić, 2019; Sivadó, 2022.

- Bertrand, M.-A. (1974). *Self image and social representation of female offenders: a contribution to the study of women's image in some societies*. Ann Arbor, Michigan.
- Blumer, H. (1986). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Berkeley: University of California Press.
- Bonger, W. A. (1916). *Criminality and economic conditions*. London: William Heinemann.
- Brantingham, P. J., Brantingham, P. L. (1991). *Environmental Criminology*. 2d. ed. Long Grove: Waveland Press.
- Chahata-Ima, Wild Reaction (2014). *The Communiques of Wild Reaction*. The Anarchist Library. <https://theanarchistlibrary.org/library/wild-reaction-the-communiques-of-wild-reaction>
- Cloward, R. A., Ohlin, L. E. (2013). *Delinquency and opportunity: A study of delinquent gangs*. London: Routledge.
- Cohen, A. K. (1955). *Delinquent boys: The culture of the gang*. New York: The Free Press.
- Cohen, A. K., James F. Short (1958). Research in delinquent subcultures. *Journal of Social Issues*, 14 (3), 20–37.
- Cohen, S. (1988). *Against Criminology*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Constitution of the Republic of Serbia. Službeni glasnik Republike Srbije, No. 98/2006 and 115/2021. [In Serbian]
- Criminal Code of the Republic of Serbia. Službeni glasnik Republike Srbije, No. 85/2005, 88/2005 – amended, 107/2005 – amended, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 and 35/2019. [In Serbian]
- Culbertson, W. (1990). *Vigilantism: Political History of Private Power in America*. New York: Greenwood Publishing Group.
- Čavoški, A. (2010). Ecological Criminality in the European Union. In: F. Čoha (ed.): *Right and Environment in Economy and Practice*, 134–144. Beograd: Forum kvaliteta, asocijacija za globalana pitanja. [In Serbian]
- Čavoški, A., Knežević Bojović, A. (2012). *Ecology and Law*. Beograd: Institut za uporedno pravo, Pravni fakultet Univerziteta Union. [In Serbian]
- Čimburović, G., Igrački, J. (2015). Characteristics of complicity in a criminal act. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 34 (2), 165–181. [In Serbian]
- Dobson, A. (2007). *Green political thought*. 4th ed. London: Routledge.
- Douglas, J. E., Olshaker, M. (1996). *Unabomber: On the trail of America's most-wanted serial killer*. New York: Pocket Books.
- Dumsday, T. (2009). On cheering Charles Bronson: The ethics of vigilantism. *The Southern Journal of Philosophy*, 47 (1), 49–67.
- Durkheim, E. (2012). *The Rules of Sociological Method*. Novi Sad: Mediterran publishing. [In Serbian]
- Đokić, I. (2007). The ultimate necessity in the Criminal Code. *Bilten Okružnog suda u Beogradu*, 76, 69–87. [In Serbian]
- Đokić, I. S. (2014). On the concept of intent in English criminal law, *Pravni život*, 9, 263–276. [In Serbian]
- Đorđević, Đ. (2019). Some problems of sentencing for criminal offenses in concurrence. In: Đ. Ignjatović (ed.): *Punitive Reaction in Serbia, Part IX*, 207–217. Beograd: Pravni fakultet u Beogradu. [In Serbian]

- Earth First! (n. d.). <http://earthfirstjournal.org/>
- Felson, M. (2006). *Crime and nature*. Thousand Oaks: Sage publications.
- Ferrell, J. (1998). Against the law: Anarchist criminology. *Social anarchism*, 25, 5–23.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Graysmith, R. (2021). *Unabomber: A desire to kill*. Los Angeles: Monkey's Paw Publishing, Inc.
- Greenpeace (n. d.). <https://www.greenpeace.org>
- Greenpeace (2023, October 25). *New Report: 60% of US Oil & Gas Production and Local Infrastructure Protected by Draconian Anti-Protest Laws*. <https://www.greenpeace.org/usa/news/new-report-60-of-us-oil-gas-production-and-local-infrastructureprotected-by-draconian-anti-protest-laws/>
- Hampson, N.C.N. (2012). Hacktivism: A New Breed of Protest in a Networked World. *Boston College International and Comparative Law Review*, 35 (2), 511–542.
- Heidensohn, F. (1968). The deviance of women: A critique and an enquiry. *The British Journal of Sociology*, 19 (2), 160–175.
- Hoekstra, D. (2001). Who Was That Masked Man? *Chicago Reader*, 6 December. <https://chicagoreader.com/news-politics/who-was-that-masked-man/>
- H.R.2407 – Animal Enterprise Protection Act of 1992. <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/house-bill/2407>
- Ignjatović, Đ. (2023a). *Criminology*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. [In Serbian]
- Ignjatović, Đ. (2023b). Green criminology and criminality control. *Crimen*, 14 (1), 24–63. [In Serbian]
- Ignjatović, Đ. (2009). *Theories in Criminology*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. [In Serbian]
- Johnston, L. (1996). What is vigilantism?. *The British Journal of Criminology*, 36 (2), 220–236.
- Joksić, I. (2021). Apparent concurrence of criminal acts in the criminal law of Serbia. *Pravo – teorija i praksa*, 38 (4), 59–74.
- Joldžić, V. (1995). *Ecological Criminality in Law and Reality*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. [In Serbian]
- Jordan, T., Taylor, P. (2004). *Hacktivism and cyberwars: Rebels with a cause?*. London: Routledge.
- Jovašević, D. (2005). *Environmental Protection*. Beograd: Službeni list Srbije i Crne Gore. [In Serbian]
- Jovašević, D. (2007). *Necessary Defence and the Ultimate Necessity*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta. [In Serbian]
- Jovašević, D. (2009). *System of Environmental Crimes – Environmental Criminal Law*. Niš: Pravni fakultet u Nišu, Centar za publikacije. [In Serbian]
- Jovašević, D. (2014). Complicity in Modern Criminal Law. *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*, 53, 157–168. [In Serbian]
- Lakhani, N., Damien G., Taylor, M. (2023). How criminalisation is being used to silence climate activists across the world. *The Guardian*, 12 October. <https://www.theguardian.com/environment/2023/oct/12/how-criminalisation-is-being-used-to-silence-climate-activists-across-the-world>

- Lazin, Đ. (1982). *The Apparent Ideal Concurrence of Criminal Acts*. Beograd: Privredna štampa. [In Serbian]
- Lee, M. F. (1995). *Earth First!: environmental apocalypse*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Lemert, E. M. (1951). *Social pathology; A systematic approach to the theory of sociopathic behavior*. New York: McGraw-Hill.
- Liddick, D. R. (2006). *Eco-terrorism: radical environmental and animal liberation movements*. Westport: Praeger Publishers.
- List, P. (1993). *Radical Environmentalism: Philosophy and Tactics*. Belmont: Wadsworth Pub. Co.
- Long, D. (2004). *Ecoterrorism (Library in a Book)*. New York: Facts on File Inc.
- Lukić, N. (2023). *Green Criminology*. Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet. [In Serbian]
- Lynch, M. J. (1997). *Radical Criminology (International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology)*. London: Dartmouth.
- Lynch, M. J., Stretesky, P. B. (2014). *Exploring green criminology: Toward a green criminological revolution*. London: Routledge.
- Manes, C. (1990). *Green rage: Radical environmentalism and the unmaking of civilization*. Boston: Little, Brown and Co.
- Marković, I. (2017). *Aiding and abetting as a form of complicity in criminal law*. Doctoral dissertation. Univerzitet u Beogradu. [In Serbian]
- Marković, I. (2023). Possible intent and distinction from conscious negligence. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 71 (2), 285–321. [In Serbian]
- Martell, L. (1994). *Ecology and society: An introduction*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Martin, D. (2001). James Phillips, 70, Environmentalist Who Was Called the Fox. *The New York Times*. 22 October. <https://www.nytimes.com/2001/10/22/us/james-phillips-70-environmentalist-who-was-called-the-fox.html>
- Matković, A. (2013). Pro-environmental Crime. *Pravni zapisi*, 4 (2), 529–546. [In Serbian]
- Matković, A. (1/2014). Self-organization of citizens as a response to the increase in the rate of street crime. *Pravni zapisi*, 5, 290–306. [In Serbian]
- Matković, A. (2017). Eco-terrorism or pro-ecological crime – theoretical and practical dilemmas. *Kultura polisa*, 14, 99–116. [In Serbian]
- Matković, A. (2017). The influence of the urbanization process on the radicalization of the ecological consciousness of the citizens of the Moscow region. In: A. A. Pronin, L. E. Petrova & I. A. Akhyamova (eds.). *Open City Culture: New Meanings and Practices*, 61–66. Ekaterinburg: Ekaterinburg Academy of Contemporary Art. [In Russian]
- Matković, A. (2018). Legal characteristics of vigilantism. *Pravni zapisi*, 9 (1), 96–110. [In Serbian]
- Matković, A. (2020). The Relation Between Political Ideology and Radical Environmentalism. *Srpska politička misao*, 70 (4), 171–187. [In Serbian]
- Matković, A. (2023). *Pro-ecological crime: from legal eco-activism to pro-ecological terrorism*. Novi Sad: Prometej. [In Serbian]
- Matza, D. (1969). *Becoming Deviant*. Hoboken: Prentice Hall.
- Mead, G. H. (2015). *Mind, self & society*. Chicago: University of Chicago press.
- Miller, W. B. (1958). Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency. *Journal of Social Issues*, 14 (3), 5–20.

- Moncada, E. (2017). Varieties of vigilantism: Conceptual discord, meaning and strategies. *Global Crime*, 18 (4), 403–423.
- Nikitović, S. R. (2011). Aiding and abetting as a form of complicity and as an independent criminal offense. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 83 (7–8), 394–398. [In Serbian]
- Ohtake, M. (2008). What Motivates Eco-Terrorists? *Newsweek*, 5 March. <https://www.newsweek.com/what-motivates-eco-terrorists-84209>
- Old ELF (n. d.). <https://old-elf.tripod.com/questions.html/>
- Oregon Revised Statutes, Vol. 4, Title 16, Chapter 164. Offenses Against Property, § 164.886. https://oregon.public.law/statutes/ors_164.886
- Original ELF (n. d.). <http://www.originaelf.com/>
- Park, R. E., Burgess, E. W. ([1925] 2019). *The city*. University of Chicago Press.
- Platt, T. (1974). Prospects for a Radical Criminology in the United States. *Crime and Social Justice*, 1, 2–10.
- Regresión (n. d.). *Revista Regresión*, 1–7. <https://regresando.altervista.org/>
- Revised Code of Washington, Title 9, Chapter 9.91, Section 9.91.150. <https://app.leg.wa.gov/rcw/default.aspx?cite=9.91.150>
- S.3880 – Animal Enterprise Terrorism Act. <https://www.congress.gov/bill/109th-congress/senate-bill/3880>
- Sandbrook, R. (2022). How Nonviolent is Nonviolent Action? Richard Sandbrook – Progressive Futures Blog. <https://sandbroo.faculty.politics.utoronto.ca/tag/deep-green-resistance/>
- Savić, N. S. (2019). *Eco-feminist Aspect of Green Criminology*. Doctoral dissertation. Univerzitet u Nišu. [In Serbian]
- Scheerer, S. (1986). Towards abolitionism. *Contemporary Crises*, 10, 5–20.
- Sellin, T. (1938). *Culture Conflict and Crime*. New York: Social Science Research Council.
- Shaw, C. R., McKay, H. D. (1942). *Juvenile delinquency and urban areas*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sivadó, M. (2022). Zelena kriminologija. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 82 (3), 824–856.
- South, N. (Ed.). (2017). *Green criminology*. London: Routledge.
- South, N., Brisman A. (2013). *Routledge International Handbook of Green Criminology*. London: Routledge.
- Srzić, N. (1978). *Commentary on the Criminal Code of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia*. Beograd: Savremena administracija. [In Serbian]
- Srzić, N., Stajić A. (1961). *Criminal Law of the Federal People's Republic of Yugoslavia: General Part*. Beograd: Savremena administracija. [In Serbian]
- Stojanović, Z. (2008). The position of accomplices in criminal law: between accessoriness and independence. In: Đ. Ignjatović (ed.). *Punitive Reaction in Serbia, Part IV*. Beograd: Pravni fakultet. [In Serbian]
- Stojanović, Z. (2009). Apparent ideal concurrence of criminal acts. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 47 (3), 9–21. [In Serbian]
- Stojanović, Z. (2011). The relationship between ultimate necessity and self-defence. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 49 (2–3), 13–26. [In Serbian]
- Stojanović, Z. (2020). *Commentary on the Criminal Code*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]

- Stojanović, Z. (2022a). *Criminal Law: General Part*. Beograd: Dosije. [In Serbian]
- Stojanović, Z. (2022b). Justification and limits of ultimate necessity. *Crimen*, 13 (2), 134–153. [In Serbian]
- Škulić, M. (2001). Criminal environmental protection – evidentiary aspects. *Pravni život*, 9. [In Serbian]
- Tahović, J. (1956). *Commentary on the Criminal Code*. Beograd: Savremena administracija. [In Serbian]
- The Anti-Drug Abuse Act of 1988 (ADA of 1988). <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-102/pdf/STATUTE-102-Pg4181.pdf>
- Thrasher, F. M. (2013). *The gang: A study of 1,313 gangs in Chicago*. Chicago: University of Chicago press.
- Tomanović, M. (1995). *Necessary Defence and Ultimate Necessity*. Beograd: Službeni list SRJ. [In Serbian]
- United States Federal Sentencing Guidelines. <https://www.ussc.gov/guidelines/2023-guidelines-manual-annotated>
- Uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism (USA PATRIOT ACT) act of 2001. <https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.htm>
- Vig, Z., Gajinov, T. (2011). *State and perspectives of environmental legislation in Serbia*. Novi Sad: Fakultet za evropske pravno-političke studije. [In Serbian]
- Wall, D. (2002). *Earth First! and the anti-roads movement*. 2d ed. London: Routledge.
- Wall, D. (2010). *The no-nonsense guide to green politics*. Oxford: New Internationalist Publications.
- Weissman, D. (2002). Remembering The Fox: teacher, friend, and environmental crusader. *Chicago Wilderness Magazine*, 5 (3), 27–29.
- White, R., Heckenberg, D. (2014). *Green criminology: An introduction to the study of environmental harm*. London and New York: Routledge.
- Wiehl, L. (2020). *Hunting the Unabomber: the FBI, Ted Kaczynski, and the capture of America's most notorious domestic terrorist*. Nashville: Thomas Nelson.
- 2010 Indiana Code, Title 35. *Criminal law and procedure*, Article 43. Offenses against property, Chapter 8. Timber spiking. <https://law.justia.com/codes/indiana/2010/title35/ar43/ch8.html>